

Review

Reviewed Work(s): Auf welche Weise wurde die Mishna geschrieben? Das Antwortschreiben des Rav Sherira Gaon (Texts and Studies in Medieval and Early Modern Judaism, 9) by Margarete Schlüter

Review by: ירחמיאל ברודי and Robert Brody

Source: *Zion* / 1997 / תשנ"ז, ציון, Vol. סב, חוברת ב, (תשנ"ז / 1997), pp. 193-196

Published by: Historical Society of Israel / החברה ההיסטורית הישראלית

Stable URL: <http://www.jstor.com/stable/23562983>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

Historical Society of Israel / החברה ההיסטורית הישראלית is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* / ציון

ספרים ודברי ביקורת

סקירות

Margarete Schlüter, *Auf welche Weise wurde die Mishna geschrieben? Das Antwortschreiben des Rav Sherira Gaon (Texts and Studies in Medieval and Early Modern Judaism, 9)*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1993, X+389+70* p.

הספר המונח בזה בפני הקורא מוקדש לאגרת המפורסמת של רב שרירא גאון. הוא מורכב ממספר חטיבות: הקדמה העוסקת בהבטים מגוונים של החיבור; חטיבת פקסימיליות של הדפוס הראשון (קושטא שכ"ו) ושל אחד מכתבי היד החשובים של האגרת (כתב יד ברלין Qu. 685); וגופו של הספר, הכולל תרגום מוער של האגרת לגרמנית, על פי שתי מהדורות (ראה להלן), ודיון ספרותי נרחב בחלקו הראשון של החיבור, העונה על אחת השאלות שהופנו לגאון: 'כיצד נכתבה המשנה...?'

בהקדמתה סוקרת המחברת את תולדות המחקר על אגרת רב שרירא, כולל מהדורותיו ותרגומיו של החיבור. המהדורה הטובה ביותר שהופיעה עד כה, והמשמשת בסיס לכל עבודה מחקרית הקשורה לאגרת, היא זו של ב"מ לוין (חיפה תרפ"א). במהדורה זו הוצג הטקסט בשני טורים מקבילים, על פי שתי מסורות טקסטואליות, שכל אחת מהן מיוצגת במספר עדי נוסח. לוין (בעקבות אחרים) קרא לאחת המסורות האלה 'נוסח ספרד' ולאחרת 'נוסח צרפת', וקבע ש'נוסח ספרד' הוא המקורי והמהימן יותר. ואולם, מזה זמן נתערערו הנחות אלה: הבסיס לזיהוי מסורת אחת כ'ספרדית' והשנייה כ'צרפתית' קלוש ביותר, ואי אפשר בשום פנים להסביר למה כל קטעי הגניזה הידועים של האגרת מתאימים דווקא ל'נוסח צרפת'. משום כך, שליטר מעדיפה לכנות את 'נוסח צרפת' של לוין בשם B-Rezension, על שם כתב יד ברלין, ואת 'נוסח ספרד' שלו Y-Rezension, על שם ספר היחסין, שהמהדורה הראשונה של האגרת נדפסה יחד איתו (עמ' 17-19). כיום מסכימים החוקרים, שדווקא 'נוסח צרפת' או B-Rezension הוא המקורי יותר, לפחות ברוב המקומות.

זאת ועוד, לדברי שליטר ישנם נוסחים שלא נוצלו במהדורת לוין, כולל קטעים מגניזות קהיר. אני יכול לאשר שאכן מצויים לא מעט קטעים נוספים של האגרת באוספי הגניזה. לוין אמנם השתמש במספר קטעים כאלה, אך מבלי לזהותם בצורה מדויקת.¹ מסיבות אלה ואחרות מן הראוי היה להכין מהדורה חדשה של האגרת,² ושליטר מודעת לצורך זה. ואולם, היא מסבירה שבשלב זה של עבודתה נאלצה, בגלל בעיות טכניות שונות, להסתמך במידה רבה על מהדורת לוין (עמ' 19-21, 32).

תרגום האיגרת בחיבור שלפנינו, המתפרש על פני מאתיים וארבעים עמודים – יותר ממחצית הספר – מודפס בטורים מקבילים, כמתכונת המהדורה של לוין: מצד שמאל תרגומו של כתב יד ברלין,

1 ראה הערת שליטר בעמ' 27.

2 במהדורה כזו יהיה צורך לבחון מחדש אף את חלוקת הנוסחים של לוין. למשל, שליטר מעירה בצדק (עמ' 29), שיש שורה של טעויות משותפות בשני כתבי יד (אוקספורד 162⁴ Opp. Add. ופרמא 117), בעיקר לקראת סוף החיבור, אף שכתב יד אוקספורד כלול בין עדי 'נוסח ספרד' של לוין, וכתב יד פרמא בין העדים ל'נוסח צרפת' שלו.

ומצד ימין תרגומו של נוסח הדפוס הראשון.³ המתרגמת מוסיפה חלוקה לפיסקאות ממוספרות, כדי להקל על הבנת הטקסט ועל ניתוחו (אם כי חלוקה כזו יכולה גם להטעות, ראה להלן). מספרי העמודים המקבילים במהדורת לוי מצוינים בגיליון. הטקסט מלווה בהערות רבות, העוסקות הן בהבהרת תוכנו והן בהשוואת נוסחיו, עד לפרטי פרטים (כולל הבאתם באותיות עבריות לפי הצורך). מלאכת התרגום נעשתה בדיוקנות ובזהירות, ומוכיחה שליטה נאה בשפה ובסגנון של האיגרת. ניתן לדעתי לקבוע, שלעת עתה זהו התרגום המדויק ביותר של האגרת העומד לרשותנו.⁴ עם זאת, יש מקומות שבהם נראה לי שהתרגום שגוי, ואצביע על שתי דוגמאות לכך:

(א) בעמ' 47 של מהדורת לוי אנו קוראים (לפי 'נוסח צרפת'):

וכד משכחין השתא נוסחי דבריאטא לא סמכין עילוייה דלא קא מיתניין ולא ידעינן אי בקושטא אינן אי לא אלא הני דגרסין בי רבנן ובריאטא אחרות נמי דקריין להי רבנן קטנות דלאו לאוריי מניהי אלא כגון הלכות דרך ארץ והגדות.

לדעתי, יש לתרגם את הקטע כך:

וכאשר אנו מוצאים נוסחים (-עותקים כתובים) של ברייתות, אין אנו סומכים עליהם, בגלל ש(הברייתות) אינן שנויות (בעל פה בבתי המדרש), ואין אנו יודעים אם הן באמת (-מוסמכות) או לא - פרט לאלה שגורסים בבית המדרש, וגם ברייתות אחרות שהחכמים קוראים להן 'קטנות', שלא (נתחברו כדי) להורות מהן (הלכה), אלא (הן) כעין הלכות דרך ארץ והגדות.

כלומר, אין להעניק מעמד סמכותי אלא לשני סוגים של ברייתות: אלה השנויות בעל פה, שלגביהן אפשר להניח שנבחרו בקפידה ונאמרו 'בקושטא'; ואלה שאינן עוסקות בענייני הלכה ממש, אלא בענייני דרך ארץ ואגדה, שלגביהן אין שאלת הסמכות מהותית כל כך. המתרגמת מבחינה פה (אולי בעקבות לוי, שציין סוף פסוק אחרי 'בי רבנן') בין שני קטעים (פיסקאות 97-98 לפי שיטת החלוקה שלה), ומתרגמת זאת כשני משפטים בלתי תלויים, אף שהנחה זו מחייבת אותה להשלים בתרגומה דברים שאינם מצויים בטקסט:⁵

Und wenn wir jetzt (solche?) Versionen von Baraytot finden, stützen wir uns nicht auf sie... außer (bei) jenen, die man (im Lehr-)Haus der Rabbanan studiert. Und (es gibt) auch andere Baraytot, die die Rabbanan »kleine (Baraytot)« nennen, aus denen nicht zu unterweisen ist außer etwa (den) *hilkhot derekh erez* und *hagadot*.

(ב) הדוגמה השנייה שייכת לחלק האחרון של האגרת, העוסק בתולדות תקופת הגאונים, והיא

- 3 לא ברור אם היה נחוץ לתרגם במלואן את שתי מסורות הנוסח, והיות לאורך רוב החיבור.
- 4 הוא עולה בהרבה על התרגומים (לאנגלית ולעברית) שהוציא לאור לאחרונה ג'ד רבינוביץ (ראה: שליטר, עמ' 22, הערה 12).
- 5 שליטר, עמ' 142-143. אף התרגום Versionen בשביל 'נוסחי' אינו נראה, השווה: שם, עמ' 193, הערה 8.

בעלת חשיבות לא מבוטלת להבנת מערכת הכוחות בהנהגת יהדות בבל בתקופה זו. רב שרירא מספר (עמ' 104 במהדורת לוי, לפי 'נוסח צרפת'):

ובתריה מלך מר רב מלכה בר מר רב אחא בשנת אלף פ"ב. והוא אחתיה לנטרונאי בר חביבאי נשיא בפלוגתא על זכאי בר מר רב אחונאי נשיא דהוה קמי הכין בכמה שני ואיכפנן תרתין מתיבאתא עם זכאי נשיא ועברוהי ואיפטר רב מלכא לגן עדן ונטרונאי נשיא אזל למערב.

לידי ברור שבעיקרו של דבר צדק גינצבורג,⁶ ויש לתרגם קטע זה בערך כך:

ואחריו מלך מר רב מלכה... והוא מינה את נטרונאי בר חביבאי לנשיא (-ראש גולה), במחלוקת על זכאי בר מר רב אחונאי נשיא, שהיה (כבר ראש גולה) כמה שנים לפני כן. ונתכנסו שתי הישיבות עם זכאי הנשיא והעבירו (פיטרו) אותו (את נטרונאי),⁷ ורב מלכא נפטר לגן עדן, ונטרונאי נשיא הלך למערב.

כלומר: רב מלכה תמך בניסיון של נטרונאי בר חביבאי ליטול מידי זכאי בר אחונאי את משרת ראש הגולה, אך שתי הישיבות עמדו לימינו של זכאי. משנפטר תומכו העיקרי, רב מלכה, נאלץ נטרונאי לסגת מניסיון ההפיכה שלו, והוא עזב את בבל 'למערב'. שליטר מודעת להצעתו של גינצבורג וליתרונותיה, אך היא דוחה הבנה זו ומתרגמת:⁸

...Und er setzte den Patriarchen Natronay bar Hāvivay ab in einem Streit über den Patriarchen Zakkay bar Mar Rav Aḥonay... Und die zwei Akademien sammelten sich um den Patriarchen Zakkay und entfernten ihn.

מלבד התרגום, המקיף כאמור את אגרת רב שרירא במלואה, מכיל הספר דיון מפורט, המוגדר 'פירוש ספרותי', לאותם חלקים של האגרת העוסקים בהתהוות המשנה. ליתר דיוק, פירוש זה מקיף את השאלות שהופנו לגאון (גם אלה שאינן קשורות למשנה); את תשובת הגאון לשאלה הראשונה, 'כיצד נכתבה המשנה'; ופיסקה חשובה אחת שבה מסיים רב שרירא את המחצית הראשונה של האגרת, המוקדשת לשאלות ספרותיות. בפיסקה זו הוא חולק על ניסוחם של השואלים, המבקשים לדעת 'כיצד נכתבה המשנה' וכיצד נכתב התלמוד, וקובע שאין לנקוט לשון כתיבה בהקשר זה, אלא לשון עריכה בלבד ('תרוצי איתרצו'), ומעיד שהחכמים נוהרים 'למגרס על פה אבל מן נוסחי לא'.⁹ המחברת מנסה

6 L. Ginzberg, *Geonica*, New York 1909, I, pp. 19–20

7 כאן אני חולק על גינצבורג, הסבור שפיטרו את רב מלכא, אך אין זה משנה להבנת העניין (עיין שם, עמ' 20, הערה 1).

8 ראה: שליטר, עמ' 249–250 והערה 2; והשווה: שם, עמ' 263, הערה 8. אין שליטר בודדת בדחיית הקריאה של גינצבורג. ראה למשל: מ' גיל, 'המיפגש הבבלי', תרביץ, מח (תשל"ט), עמ' 62; א' גרוסמן, ראשית הגולה בבבל בתקופת הגאונים, ירושלים תשמ"ד, עמ' 114 (שני אלה אף אינם מזכירים את דברי גינצבורג).

9 השאלות: פיסקאות 2–11 אצל שליטר (עמ' 4–5 במהדורת לוי). תשובת הגאון בעניין המשנה: פיסקאות 12–68 (עמ' 7–34). הפיסקה הנדונה: מס' 144 (עמ' 71–72).

לעמוד על כוונתו המדויקת של רב שרירא בכל משפט ומשפט (ולפי כל אחת ממסורות הנוסח של האגרת), לעקוב אחרי מהלך מחשבתו ולחשוף את הקשרים הסמיים בין חלקי השונים של הדיון, ולהסביר כיצד מנוצלים המקורות התלמודיים, לעתים תוך כדי עיבוד, כדי לאפשר שחזור רחב־הקף של התפתחות הספרות התלמודית. הקריאות בטקסט שהיא מציעה אינן תמיד משכנעות, אך רגישותה הספרותית ומאמציה הפרשניים ראויים בהחלט להערכה.

יש לעמוד בהקשר זה על שאלה מתודית אחת: כיצד עלינו להבין את היחס בין טיעוני הכלליים של רב שרירא ובין המקורות התלמודיים שהוא מצטט? האם (כדעת א' ווייס¹⁰) הגאון אינו אלא פרשן, המנסה להסיק על פי מקורות אלה מסקנות ספרותיות־היסטוריות, או שמא (כדעת ש' אברמסון¹¹) אף בחלק הספרותי של האגרת הוא מתבסס, לפחות במידה מסוימת, על מסורות שבידיו, ומביא מקורות תלמודיים בתור אסמכתאות, ולא בתור הוכחות של ממש? התשובה על שאלה זו יכולה להשפיע עד מאוד על הניסיון להסביר את הבנתו של הגאון במקורות המצוטטים ולהעריך את טיב עבודתו. שליטר מאמצת מלכתחילה את דעתו של ווייס, ואף טוענת בסיכומה שהניתוח המפורט מאשר את גישתו (עמ' 15–14, 283–284, 371–372). ואולם, ספק אם ניתן להכריע באופן חד־משמעי בין שתי האפשרויות, ועלינו להיזהר מיצירת מעגל קסמים בעניין זה.¹²

לסיכום ניתן לומר, שתרומתו העיקרית של המחקר המונח לפנינו היא בתרגום הזהיר והקפדני של שני נוסחי האגרת. בנוסף על כך, שליטר מציגה טיפול נאות באגרת רב שרירא גאון, ובספרות הגאונים בכללותה, בגישתה הרצינית והיסודית לדברי הגאון ובניסיונותיה לעקוב אחר פרטי מהלכיו הרטוריים ולרדת לסוף דעתו בכל פרט ופרט, אם כי ניתן לעתים לחלוק על כמה מהסבריה. כפי שהערנו לעיל, יש צורך בהכנת מהדורה חדשה של האגרת, והמחברת שותפה לתחושה זו. יש לקוות שבעתיד הלא רחוק תירתם המחברת לביצוע המשימה הנכבדה.

ירחמיאל ברודי

10 א' ווייס, התהוות התלמוד בשלמותו, ניו יורק תש"ג, עמ' 246.

11 ש' אברמסון, במרכזים ובתפוצות בתקופת הגאונים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 107.

12 הטענה העיקרית שמעלה המחברת נגד שיטת אברמסון (עמ' 284), היא שהגאון מזכיר דווקא מקורות תלמודיים, ולא מקורות שמחוץ לתלמוד. ואולם, ברור שמלבד מקומות שבהם מציין הגאון במפורש מקורות לא־תלמודיים (כגון עמ' 86, 96 במהדורת לויץ), יש מקומות שבהם השתמש במקורות כאלה – בין אם מדובר במקורות כתובים או במסורות שבעל פה – מבלי לציין זאת (ראה: שליטר, שם, הערה 4).